

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ТИЧИНА Д. М.

**ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ
НАСИЛЬСТВУ В УКРАЇНІ**

Монографія

Київ – 2023

УДК 343.85:343.541](477)
Т469

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національної академії внутрішніх справ
(протокол від 26 вересня 2023 року № 20)*

Рецензенти:

Шакун В. І. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, професор кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ;

Блага А. Б. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного та кримінального права і процесу Чорноморського національного університету імені Петра Могили;

Небитов А. А. – доктор юридичних наук, професор, заступник Голови Національної поліції – начальник кримінальної поліції, генерал поліції третього рангу

Тичина Д. М.

Т469 Запобігання домашньому насильству в Україні: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 612 с.

ISBN 978-617-555-172-1

У монографії на основі комплексного наукового аналізу доктрин вітчизняних і зарубіжних учених у галузях кримінології, кримінального та кримінально-виконавчого права, національного законодавства, міжнародно-правових документів та правозастосовної практики в умовах воєнного стану, зроблено спробу вирішити важливу наукову проблему, що полягає у формуванні теоретичних, правових і праксеологічних засад запобігання домашньому насильству, з визначенням шляхів вирішення низки суміжних фундаментальних й прикладних проблем охорони сім'ї в Україні.

Такий комплексний підхід дав змогу окреслити теоретичні, методологічні та правові засади запобігання домашньому насильству через аналіз поняття, сутності, особливостей міжнародного й зарубіжного досвіду запобігання. Розкрито стан та тенденції, надано характеристику особи-злочинця (кривдника) й жертви (потерпілого), виокремлено детермінанти, що сприяють учиненню таких кримінальних протиправних дій. Окреслено кримінально-правові заходи реагування на прояви домашнього насильства на основі соціальної обумовленості криміналізації, генези законодавства про кримінальну відповідальність, узагальнення кримінально-правових заходів реагування та проблеми їх застосування. Сформульоване концептуальне бачення системи запобігання домашньому насильству на різних кримінологічних рівнях, з урахуванням віктимологічних аспектів проблеми. Запропоновано кримінально-виконавчі заходи запобігання домашньому насильству, зокрема, на основі наданої характеристики засуджених, виокремлено заходи карально-виховного впливу на них в умовах установ виконання покарань та їх посткримінальна реабілітація. Розроблені заходи запобігання серед осіб, які перебувають на обліку в уповноважених органах з питань пробації.

Праця буде корисною для здобувачів вищої освіти правового, педагогічного й психологічного профілів, освітян і науковців, працівників поліції, а також усіх, хто цікавиться і має важелі впливу на вирішення проблем охорони сім'ї.

УДК 343.85:343.541](477)

ISBN 978-617-555-172-1

© Тичина Д. М., 2023

© Національна академія внутрішніх справ, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	5
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ	
 ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ	13
1.1 Стан наукової розробки та методологія дослідження проблем запобігання домашньому насильству в Україні.....	13
1.2 Доктринальні підходи до визначення домашнього насильства та його ознак в українській правовій науці.....	59
1.3 Міжнародний досвід та зарубіжна практика запобігання домашньому насильству	87
РОЗДІЛ 2 КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА	
 ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ.....	161
2.1 Стан і тенденції домашнього насильства	161
2.2 Кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє домашнє насильство.....	199
2.3 Віктимологічні ознаки та властивості жертв домашнього насильства	229
2.4 Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством	256
РОЗДІЛ 3 КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ	
 РЕАГУВАННЯ НА ПРОЯВИ ДОМАШНЬОГО	
 НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ.....	290
3.1 Соціальна обумовленість криміналізації та генеза законодавства про кримінальну відповідальність за домашнє насильство.....	290
3.2 Характеристика кримінально-правових заходів реагування на прояви домашнього насильства	318
3.3 Проблеми застосування заходів кримінально-правового реагування на прояви домашнього насильства	371

РОЗДІЛ 4 КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В УКРАЇНІ	397
4.1 Загальносоціальні заходи запобігання домашньому насильству	397
4.2 Спеціально-кримінологічні та індивідуально- профілактичні заходи запобігання домашньому насильству	423
4.3 Віктимологічні заходи запобігання домашньому насильству	480
РОЗДІЛ 5 КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В УКРАЇНІ	512
5.1 Характеристика засуджених за вчинення домашнього насильства	512
5.2 Особливості карально-виховного впливу на засуджених за вчинення домашнього насильства в умовах установ виконання покарань та їх посткримінальна реабілітація.....	519
5.3 Запобігання домашньому насильству серед осіб, які перебувають на обліку в уповноважених органах з питань пробації.....	558
ВИСНОВКИ	592

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗМІ – засоби масової інформації

КВК України – Кримінально-виконавчий кодекс України

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні
правопорушення

МВС – Міністерство внутрішніх справ

ООН – Організація Об'єднаних Націй

З набуттям незалежності Україна постала перед глобальними викликами у безпековому секторі. Ситуацію ускладнює комплекс проблем, серед яких – економічна нестабільність; внутрішня і міжнародна міграція; непослідовність реформ, зокрема в правоохоронній сфері, системах освіти й охорони здоров'я; зростання рівня безробіття, корупція й значне соціальне розшарування та маргіналізація населення; зменшення уваги справам сім'ї та молоді з боку держави, органів правопорядку і публічного управління.

За таких умов спостерігаються небезпечні тенденції посилення проявів домашнього насильства, що стало загальнодержавною проблемою й свідчить про відсутність ефективного кримінологічного моніторингу та прогнозування криміногенної ситуації як у масштабах країни, так і в розрізі окремих регіонів й у певних групах сімей з підвищеними віктимологічними ризиками. На підтвердження: після скорочення у 2014 р. з 2 247 до 918 (–59,1 %) у наступні роки кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, постійно збільшувалася, особливо суттєво в 2019 р. (+ 61,0 %) та 2020 р. (+ 55,5 %) й у 2021 р. дорівнювала 4 800 (+ 71,6 %), що більше, ніж у попередньому році, на 20,8 % та в 5,2 рази перевищує показник 2014 р. З 2019 р. у Єдиному звіті про кримінальні правопорушення відображається чисельність випадків домашнього насильства (ст. 126-1 КК України) й обліковано 1 068 таких фактів, у 2020 р. число цих кримінальних правопорушень зросло у понад двічі і дорівнювало 2 213, а у 2021 р. – ще на 9,9 % до 2 432¹. Такі показники

¹ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>; Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції. 2021 рік : монографія / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик,

засвідчують соціальну незахищеність жінок та дітей, зростання кількості тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, учинених на сімейно-побутовому ґрунті (+ 71,6 %), а також відсутність єдиної цілісної концепції охорони сім'ї, що послаблює взаємодію та координацію уповноважених органів щодо запобігання, виявлення й припинення кримінальної протиправної діяльності.

З огляду на те, що євроінтеграційні прагнення України зумовлюють безумовне забезпечення дотримання прав і свобод людини, формування національної правової бази щодо запобігання домашньому насильству невинувато затягнулося. Зокрема, йдеться про Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція, 2011 р.), як всеосяжну міжнародну угоду, що слугує основою дій для багатьох країн Європи та на інших континентах, яку зі значним запізненням, ратифіковано лише 22 червня 2022 р.

Між тим, у подальшому задекларовані законодавчі та інституційні зміни, визначені Стамбульською конвенцією, й досі залишаються на стадії опрацювання та реалізації. Прийняття й виконання цілої низки нормативно-правових актів (Закони України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2017 р.), «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (2017 р.), «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція, 2021 р.); Укази Президента України «Про невідкладні заходи

із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства» (2020 р.), «Про Національну стратегію у сфері прав людини» (2021 р.); Постанови Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року» (2018 р.), «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» (2018 р.) та ін.), свідчить про ще недосягнення визначених міжнародно-правовими актами цілей і недостатню ефективність реалізації політики охорони сім'ї в Україні, як стратегічного напрямку поєднання кримінально-правових, кримінологічних та кримінально-виконавчих заходів, спрямованих на захист життя й здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки людини; виявлення, припинення та недопущення домашнього насильства, кримінальних та інших правопорушень, пов'язаних з ним; усунення причин та умов, що сприяють їх учиненню; реабілітацію жертв, відшкодування завданої шкоди; застосування заходів карально-виховного та пробачійного впливу щодо кривдників, з метою формування у них нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки.

Етапи перебігу епідемії COVID-19 і пов'язані з ними локдауни негативно вплинули на стабільність сімейних відносин (передусім, позначилися на емоційному стані, зумовили різке зниження матеріального достатку тощо). І хоча проблема домашнього насильства стала нагальною у світі (у період пандемії COVID-19 у Китаї інциденти домашнього насильства збільшилися на 300 %, Аргентині – 25 %, Бразилії – 50 %, Кіпрі – 30 %, Сінгапурі – 33 %, Франції – 30 %), не всі країни виявили здатність та вміння вести цілеспрямовану боротьбу з цим негативним явищем. Позитив характерний лише для тих держав, які не просто задекларували нормативно-правові акти щодо забезпечення прав і свобод громадян, але й активно розробляють й консолідовано вдосконалюють кримінологічний інструмен-

тарій на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному, індивідуально-профілактичному та віктимологічному рівнях, упроваджують інші організаційно-управлінські й фінансово підкріплені кроки, спрямовані на нейтралізацію усього детермінаційного комплексу.

Концептуальні ідеї в контексті розроблення системи кримінологічного впливу на злочинність та окремі її сегменти (зокрема стосовно сім'ї) свого часу висловлювали представники вітчизняної кримінологічної школи, зокрема А. А. Бабенко, О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, Ю. В. Баулін, В. М. Бесчастний, А. А. Бова, О. Ю. Бусол, В. В. Василевич, М. Г. Вербенський, В. В. Голіна, В. К. Грищук, О. М. Гумін, Н. О. Гуторова, Л. М. Давиденко, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, В. П. Ємельянов, Г. П. Жаровська, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. Г. Кальман, О. О. Кваша, В. В. Коваленко, М. Г. Колодязний, І. М. Копотун, О. Є. Користін, М. В. Корнієнко, Т. В. Корнякова, О. М. Костенко, М. В. Костицький, О. Г. Кулик, І. П. Лановенко, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, Н. К. Макаренко, М. І. Мельник, С. А. Мозоль, Є. С. Назимко, А. А. Небитов, Ю. В. Нікітін, Ю. В. Орлов, М. О. Семенишин, В. Я. Тацій, В. І. Тимошенко, О. В. Тихонова, В. О. Туляков, П. Л. Фріс, В. В. Черней, С. С. Чернявський, В. І. Шакур, В. М. Юрчишин, Н. М. Ярмиш та ін.

Теоретико-праксеологічне підґрунтя для розроблення сучасних кримінологічних заходів запобігання домашньому насильству створили: І. О. Бандурка, О. Л. Беспаль, А. Б. Блага, І. Г. Богатирьов, І. П. Васильківська, В. В. Вітвіцька, Б. М. Головкін, Г. В. Дідківська, О. С. Дмитращук, А. О. Джужа, В. О. Іващенко, О. І. Зазимко, Л. В. Крижна, О. В. Ковальова, М. Г. Кузнєцов, Ю. В. Лисюк, Н. О. Ліщук, Ю. С. Лимаренко, У. М. Митник, А. М. Орлеан, С. О. Павлиш, Т. І. Пономарьова, С. В. Романцова, Х. І. Романюк, М. Ю. Самченко, Л. В. Самарай, Г. М. Собко, Н. А. Стасюк, Я. О. Триньова, Н. С. Юзікова та ін.

Доволі широко проблематику забезпечення безпеки у сімейно-побутовій сфері, зокрема за допомогою кримінологічного інструментарію, досліджено в роботах представників зарубіжних наукових шкіл: Н. Benyaich, F. Boughima, A. Caplan, K. Campbell, A.-K. Dykes, H. Finnbogadóttir, S. Firth, C. Flynn, A. Fortin, S. Gauthier, R. Green, H. Hentig, G. Lessard, É. Lesieux, I. Marshall, B. Mendelsohn, L. Montminy, M. Mrabet, F. Ouellet, V. Roy, G. Patard, D. Price, R. Razine, N. Roberts, H. Sass, E. Sgreccia, G. Thomson, R. Veatch, C. Wann-Hansson та ін.

Фундаментальні та прикладні проблеми запобігання домашньому насильству та насильству за ознакою статі стали предметом цільових наукових досліджень учених у галузях:

адміністративного права: М. В. Бакаїм, Г. О. Горбова, І. А. Горбач-Кудря, К. В. Довгунь, О. Д. Коломоець, В. В. Медведська, М. М. Легенька, Н. В. Лесько, М. А. Нерода, І. Д. Пастух, Р. А. Сербин, І. В. Скакун, О. М. Ткаленко, А. В. Томчук, Н. Б. Шамрук, І. В. Янковець та ін.;

кримінального права: А. В. Андрушко, О. І. Белова, О. О. Біловол, В. І. Борисов, А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, В. П. Ємельянов, О. О. Житний, О. О. Книженко, В. М. Куц, В. О. Меркулова, П. П. Михайленко, О. П. Рябчинська, А. В. Савченко, О. М. Сікан, Є. Л. Стрельцов, М. І. Хавронюк, О. В. Харитонova, В. В. Шаблистий, А. Я. Шинкарчук, К. В. Юртаєва, А. М. Ященко та ін.;

кримінально-виконавчого права: Є. Ю. Бараш, О. І. Белова, О. І. Богатирьова, А. В. Градецький, С. Я. Лихова, В. В. Коваленко, В. Я. Конопельський, О. Г. Колб, М. С. Пузирьов, А. Ф. Степанюк, В. М. Трубников, С. І. Халимон, О. О. Шкута, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець та ін.;

кримінального процесу та криміналістики: А. О. Антощук, І. А. Ботнаренко, Т. В. Іщенко, Ю. Б. Комаринська, Р. В. Кифлюк, О. В. Пчеліна, В. В. Топчій, Ю. М. Чорноус та ін.;

педагогіки та психології: Т. Ф. Алексеєнко, О. І. Зінсу, Л. І. Казміренко, О. І. Кудерміна, В. В. Гальцова, А. С. Заєць,

Я. Ю. Кондратьєв, А. О. Лігоцький, В. С. Медведєв, Л. І. Мороз, О. М. Нестеренко, А. Б. Рацул, В. М. Синьов, Л. М. Сукмановська, С. М. Скуріхін, Н. Д. Туз, С. І. Яковенко та ін.

Доктринальні та прикладні напрацювання зазначених та інших учених мають важливе наукове й практичне значення, носять фундаментальний характер і становлять підґрунтя для подальшого наукового пошуку. Однак у нинішніх умовах, суттєво скоригованих воєнним станом, докорінних змін законодавства та правозастосовної практики, розроблення сучасних науково обґрунтованих засад запобігання домашньому насильству, з урахуванням концептуальних підходів вітчизняних і зарубіжних учених у галузі кримінології, кримінального та кримінально-виконавчого права, національного законодавства й міжнародно-правових документів, практики діяльності Національної поліції, набуває особливого значення й потребує невідкладного комплексного дослідження. Зазначені обставини свідчать про актуальність монографії, а також підтверджують її нагальність, що забезпечить вироблення наукового консенсусу в гострих та дискусійних питаннях охорони сім'ї, зумовлюючи реалізацію у практичній площині консолідованої моделі запобігання деструкції сімейних відносин і, відповідно, кримінальним проявам в означеній сфері.

Сподіваємося, що результати запропонованого дослідження слугуватимуть поштовхом до подальшого більш ефективного вирішення правових проблем у сімейно-побутовій сфері, активізації запобігання домашньому насильству в Україні, поглибленню міжвідомчої й міжнародної співпраці за цими напрямками, а також актуалізують запровадження в наукову діяльність й освітній процес позитивного досвіду формування нової європейської генерації поліцейських та інших сил сектору безпеки нескореної країни. Праця може бути корисною для здобувачів вищої освіти правового, педагогічного й психологічного профілів, освітян і науковців, працівників поліції, а також усіх, хто цікавиться і має важелі впливу на вирішення проблем охорони сім'ї.

Щиру подяку висловлюємо рецензентам монографії – знаним ученим і фахівцям-практикам: Василю Шакуну, Аллі Благій та Андрію Небитову за слушні рекомендації, які дали змогу змістовно наповнити працю теорією і практикою запобігання домашньому насильству. Особлива прихильність Олександрю Джужі, Віктору Сущенку та Сергію Чернявському, які сприяли науковому становленню автора, відкрили світ юриспруденції, стали порадиниками і наставниками. Щира вдячність плеяді науковців Національної академії внутрішніх справ за вимогливість і прискіпливість під час підготовки й предметного обговорення результатів дослідження, працівникам Національної поліції за надані емпіричні матеріали та коментарі.

Уклін моїй родині – за доброзичливу віру та підтримку, вияв терпіння, розуміння, натхнення та любові.